

УДК 94(32)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2025.161.1>

Наталія БОНДАРЕНКО, асп., асист.
ORCID ID: 0000-0003-3353-7659
e-mail: nataliyabondarenko97@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПАМ'ЯТНІ СКАРАБЕЇ АМЕНХОТЕПА III ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Вступ. Статтю присвячено пам'ятним скарабейам Аменхотепа III як засобу політичної комунікації та легітимації влади у Стародавньому Єгипті. Проаналізовано, як через ці об'єкти фараон транслював офіційну інформацію про власні досягнення, династичні союзи та мирні ініціативи, формуючи образ стабільного і божественного правителя. Скарабеїв розглядали як "носії новин", що давали змогу контролювати сприйняття влади серед еліти та населення.

Методи. Використано текстологічний аналіз давньоєгипетських написів і їхній переклад, просопографічний і компаративно-історичний аналіз, а також міждисциплінарні підходи для оцінки символічної та комунікативної функції скарабеїв.

Результати. Скарабеї фіксували ключові події: шлюб із царицею Тією, полювання на левів, будівництво озера Тії та дипломатичні союзи. Тексти складали за стандартизованою схемою: титули царя, опис події, оцінка результату та підсумок, перетворюючи події на сакральні акти, що легітимізували владу фараона й підкреслювали стабільність держави. Вони формували мережу повідомлень для еліти й іноземних партнерів, підкреслюючи контроль царя над державою та мир.

Висновки. Пам'ятні скарабеї виконували роль релігійно-ідеологічних текстів і політичних повідомлень, утверджуючи образ фараона як божественного правителя. Дослідження демонструє ефективність матеріальної культури як засобу політичної комунікації та пропаганди, відкриваючи перспективи для міждисциплінарного вивчення політичної історії Єгипту.

Ключові слова: пам'ятні скарабеї, Аменхотеп III, політична історія, легітимація влади, Стародавній Єгипет, фараон, пропаганда.

Вступ

Загальновідомим є значний рівень репрезентативності влади фараона у період Нового царства, зокрема XVIII династії. Фараони дедалі активніше формували власні образи через монументальні споруди, храмові написи та предмети матеріальної культури, що відображали їхню божественну сутність і політичну могутність. Особливе місце серед цих засобів самопрезентації посідають пам'ятні скарабеї Аменхотепа III – сотні невеликих артефактів із гравіюваними текстами, що фіксували найважливіші події його правління: від шлюбного союзу із царицею Тією до грандіозних мисливських подвигів і міжнародних контактів. Дослідники неодноразово звертали увагу на унікальність цього явища, пам'ятні скарабеї не можна розглядати як випадкові пам'ятки чи декоративні об'єкти – вони були складовою продуманої політичної програми фараона. Ці артефакти не призначалися для релігійного вжитку чи храмових ритуалів: їх адресовано людям, переважно чиновникам, провінційним елітам, можливо навіть іноземним союзникам. Через них влада говорила із суспільством поза межами сакрального простору. Отже, пам'ятні скарабеї можна трактувати як одну з найбільш ранніх форм офіційної політичної комунікації, спрямованої на створення контрольованого публічного образу "сонячного царя". Їхня функція виходила далеко за межі простого інформування, оскільки вони формували дискурс, у якому влада постає як джерело гармонії, радості й космічного порядку.

Проблематика пам'ятних скарабеїв Аменхотепа III має багатовікову історію дослідження. Ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Фліндерс Пітрі (Petrie, 1917) та Джеймс Брестед (Breasted, 1906) здійснили перші систематичні спроби класифікації текстів і типів цих артефактів. Згодом скарабеї стали предметом вивчення у контексті політичної історії, дипломатії та царської ідеології, зокрема в сучасному аналізі О'Коннора та Клайна (O'Connor, & Cline, 2001), які розглядали їх як елемент формування офіційного образу фараона. Загалом більшість дослідників сходяться на думці, що ці об'єкти виконували функ-

цію офіційної комунікації та пропаганди, покликаної закріпити авторитет правителя. Проте питання механізмів передачі цих повідомлень, тобто того, як скарабеї функціонували в системі комунікації між центром і провінціями, досі залишалося недостатньо вивченим. Саме зазначений аспект є предметом пропонованої статті: розгляд того, як пам'ятні скарабеї діяли в інформаційному просторі держави, якими були їхні канали поширення, адресати та комунікативні коди. Завдяки такому підходу можливо не лише реконструювати політичні наративи епохи Аменхотепа III, а й простежити, як матеріальні об'єкти використовувалися для легітимації влади та формування офіційної пам'яті про правителя.

Метою дослідження є з'ясування особливостей функціонування пам'ятних скарабеїв Аменхотепа III як засобу політичної комунікації й осмислення їхньої ролі у процесі формування офіційного образу царя поза межами храмового простору. Дослідження спрямоване на розкриття того, як за допомогою коротких текстових повідомлень і контрольованого поширення матеріальних артефактів вибудовувався публічний дискурс влади, зорієнтований на адміністративну та провінційну еліту. Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**: проаналізувати тексти пам'ятних скарабеїв різних типів (шлюбних, мисливських, дипломатичних, будівельних) у контексті політичної ідеології XVIII династії. Також важливо простежити функціонування скарабеїв у комунікаційній системі між центром і номами як інструменту трансляції політичних повідомлень у позахрамовому середовищі. Для наповнення джерельної бази вітчизняної єгиптології здійснено переклад українською мовою вибраних давньоєгипетських текстів пам'ятних скарабеїв, супроводивши їх коментарем і коротким контекстуальним аналізом.

Методи

У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема принципи історизму, об'єктивності та системного підходу. Основу становить джерелознавчий аналіз корпусу пам'ятних скарабеїв Аменхотепа III з урахуванням їхнього археоло-

гічного контексту, текстологічних особливостей і семантики написів. Використано методи контент-аналізу й історико-типологічний підхід для виявлення закономірностей у змісті написів і політичній риторичі фараона. Застосовано також епіграфічний і лінгвістичний аналіз для перекладу й інтерпретації давньоєгипетських текстів, що дає змогу реконструювати зміст офіційних повідомлень і їхню функцію в системі царської комунікації. Міждисциплінарний підхід поєднує історичну, філологічну та культурологічну методології, що забезпечує комплексне бачення політичної репрезентації влади у XVIII династії.

Результати

Традиція виготовлення скарабеїв у Стародавньому Єгипті має глибоке релігійно-магічне коріння, що сягає ще доби Середнього царства. Образ скарабея – жука-скарабея (давньоєгип. ḥrgr) – асоціювався з божеством Хепрі, уособленням сходу сонця, відродження та щоденного оновлення світу. Уже в амулетах XII династії можна простежити поєднання символічного значення з прагненням до індивідуалізації: на багатьох із них гравіювали імена власників або короткі побажання собі чи іншому. Згодом цей тип амулета перетворився на зручну поверхню для написів – від приватних до адміністративних. Первісна функція скарабея була апотропейною – захисною. Його клали до поховальних комплектів, наприклад, на серце померлого. Проте вже у XVIII династії спостерігається помітний зсув: скарабеї починають виконувати роль знаків пам'яті, іноді навіть документів (Clayton, 1994, р. 45). Перші експерименти з "інформаційною" функцією спостерігаються ще за Тутмоса III й Аменхотепом II, однак лише за Аменхотепа III ця практика набула масштабного, системного та більш помітного характеру. Саме цей цар здійснив перетворення традиційного амулета на засіб державної комунікації. Пам'ятні скарабеї, виготовлені в його майстернях, перестали бути суто приватними об'єктами. Вони стали матеріальними носіями офіційного царського повідомлення. Важливо наголосити, що Аменхотеп III (бл. 1391–1353 до н.е.) правив у період політичного й економічного розквіту Єгипту (Breasted, 1906, р. 10). Його царювання часто описують як "золоту добу" Нового царства, коли військова експансія попередників змінилася на культурну, дипломатичну й ідеологічну експансію. Єгипет був найбільшою державою Близького Сходу (Shaw, 2003, р. 220), а саме правління характеризувалося стабільністю, внутрішнім миром і глибокою релігійною переорієнтацією на культ сонця та гармонії Маат.

У цих умовах правитель мав нове завдання: не так утверджувати владу через перемоги, як підтримувати образ царя як джерела світопорядку, стабільності та щастя. Скарабеї стали ідеальним засобом для цього – вони поєднували сакральне значення, матеріальну довговічність і здатність до серійного розповсюдження. За своєю суттю вони стали тим, що можна умовно назвати "царським медіа", інструментом поширення інформації про дії фараона серед еліт і чиновництва (O'Connor, & Cline, 2001, р. 50). На лицьовому боці таких артефактів традиційно вирізьблювали форму жука, тоді як на плоскій нижній стороні містився текст, гравіюваний у глибокому рельєфі. Ці написи складали за чітко стандартизованою структурою: спочатку перелічували титули царя, далі – опис конкретної події, потім подавали її оцінку та підсумкову формулу, що фіксувала успішний результат. Наприклад, "Його Величність звелів повідомити, що він узяв собі за дружину Велику Царицю Тію, нехай живе вона, не є вона дочкою царя, але дружина царя, і улюблена ним". Це частина "шлюбного" пам'ятного скарабея, що

вдало поєднує офіційну риторичу з приватною подією в житті фараона. Аменхотеп III виводить ім'я своєї дружини в публічний простір, фактично надаючи їй статусу, рівного царській гідності, попри її нецарське походження (Fletcher, 2000, р. 85). Поява подібних скарабеїв не випадкова. У період, коли військові перемоги вже не визначали авторитет фараона, символічний капітал переноситься в площину ритуалів, архітектури та текстів. Скарабеї стали своєрідними "камінними пам'яті", через які цар закарбовував події в колективній свідомості. Вони виконували функцію документального підтвердження, але водночас були наділені сакральною силою, адже кожен із них ніс у собі ім'я царя – носія Маат, тобто космічного порядку.

Новаторство Аменхотепа III полягало не лише в масштабності виготовлення таких предметів, але й у самому принципі їхнього використання. Відомо понад чотириста зразків пам'ятних скарабеїв, які нині зберігаються в музеях Каїра, Лондона, Парижа, Берліна та Нью-Йорка. Вони виконані переважно з твердих матеріалів (стеатиту, серпентинітів, а деякі з них мають глазуроване покриття блакитного або зеленкуватого відтінку). Це свідчить про те, що їх не виготовляли "потоково", як звичайні амулети, а в спеціальних царських майстернях, можливо, під безпосереднім наглядом чиновників придворної адміністрації. Отже, традиція використання скарабеїв еволюціонувала від приватного амулета до носія офіційного дискурсу. За Аменхотепа III цей перехід завершився: скарабеї став не просто символом відродження, а й "текстом влади", артефактом, у якому сакральне поєднувалося з політичним, а матеріальне – з комунікативним. Він перетворився на форму повідомлення, де кожне слово було частиною ритуалу влади.

Пам'ятні скарабеї Аменхотепа III вирізняються передусім своїми розмірами, матеріалом і високим рівнем технічного виконання. Середній розмір таких артефактів становить близько 4,5–5,5 см у довжину, що значно перевищує звичайні амулети попередніх епох (Petrie, 1917, р. 5). Їх виготовляли з твердих порід каменю – стеатиту, серпентинітів або граніту, – після чого їхню поверхню покривали поливою зеленкуватого чи блакитного кольору. Така кольорова гама не була випадковою: вона асоціювалася з відродженням, родючістю та божественним світлом, тобто з тими аспектами, які сам Аменхотеп прагнув підкреслити у власному політичному образі. Серед відомих тематичних серій можна виділити п'ять основних типів: "шлюбні", "Полювання на левів", "Озеро Тіі", "Гілухепа" та менш чисельні – "Бики Апіси" (Andrews, 1994, р. 51–52). Усі вони побудовані за єдиною композиційною схемою, у якій зміст упорядковано в межах формули: на початку царські титули та назва події, далі її опис і підсумок. Ця структура надає текстам внутрішньої ритміки, близької до ритуальної мови, що є типовим загальом для давньоєгипетської царської літератури.

Першу групу становлять так звані "шлюбні скарабеї", присвячені дружині царя Тіі. Їхній текст починається з переліку титулів фараона "Цар Верхнього і Нижнього Єгипту, великий бог, володар Маат, Аменхотеп, коханий Амоном-Ра, володарем Фів". Далі йде повідомлення про сам шлюб (рис. 1): "Його Величність, цар Верхнього та Нижнього Єгипту, Хепа з Небес, пан всіх земель, син Ра, наказав, щоб Тія, велика цариця, була визнана нарівні з царицею. Нехай її серце радіє, нехай її ім'я буде величним серед усіх людей. У десятий рік правління Його Величності, в день, коли були відзначені обряди посвячення, усе стало добрим, і всі народи бачили велич царя та його обрану царицю".

Рис. 1. Шлюбний скарабей Аменхотепа III та цариці Тії (Brooklyn Museum, інв. № 37.475E, США).
Джерело зображення: Brooklyn Museum, Open Access Collection (CCO)

Навіть цей фрагмент надзвичайно вдало ілюструє ідеологічне навантаження. У ньому простежується спроба узаконити і водночас сакралізувати особу цариці, яка не мала царського походження. Використання формули "не дочка царя, але улюблена ним" створює контраст між соціальним статусом і божественним вибором, підкреслюючи, що право царя визначати порядок речей є абсолютним. Цей скарабей належить до найвідомішої серії пам'ятних скарабейів Аменхотепа III, присвячених шлюбу з Тією (Fletcher, 2000, p. 85-7). Він повідомляє про офіційне визнання її як Великої Цариці, підкреслюючи, що Тія не походила зі знатного роду, але була обрана царем через особисту прихильність. Отже, шлюб Тії не просто приватна подія, а акт державного значення, що підкреслює стабільність і порядок у Єгипті. Політичний контекст події дає зрозуміти, що на початку правління Аменхотепа III країна перебувала у стані економічного піднесення та відносного миру. Публічне визнання Тії як цариці через скарабей демонструвало легітимність династичного союзу й одночасно відображало політику зміцнення центральної влади. Цей акт можна розглядати як ранню форму "публічного повідомлення" через адміністративні та релігійні кола еліти інформація про шлюб швидко поширювалась. Матеріальні характеристики скарабея підкреслюють його офіційність: він виготовлений із твердого стеатиту, глазурований і має значний розмір для цього типу артефактів. Його висока якість різьблення і серійність свідчать про централізоване виготовлення у царських майстернях. Такий підхід забезпечував стандартизацію повідомлення і контроль над його поширенням. З позиції ідеології, скарабей підкреслює, що будь-яка дія царя має сакральний вимір: вибір дружини, її публічне визнання, організація ритуалів – усе це частина підтримання Маат. Отже, предмет одночасно виконує функції політичного документа, релігійного символу та престижного артефакту. Використання скарабея для висвітлення шлюбу є прикладом комунікаційної інновації Аменхотепа III: він перетворює приватну подію на державний акт, офіційно закріплений у матеріальному об'єкті, який зберігає пам'ять про нього у середовищі еліти. Через цей текст Аменхотеп III стверджує, що царська воля сама є джерелом Маат, а отже, не потребує зовнішнього обґрунтування.

Наступна група скарабейів описує "полювання на левів". В одному з найповніших текстів (рис. 2) зазначено:

"Живий Гор, могутній бик, що сходить у правді. Дві Леді, що встановлюють закон і заспокоюють дві країни, Золотий Гор, великий силою, переможець азіатів, цар Верхнього та Нижнього Єгипту Неб-Маат-Ра, син Ра, Аменхотеп, принц Фів. Цариця Тія, нехай вона живе. Сто два леви, убиті Його Величністю в його полюваннях з першого року до десятого року; страшні леви: 102".

Рис. 2. Скарабей "Полювання на левів" (The Metropolitan Museum of Art, інв. № 26.7.264, Нью-Йорк, США).

Джерело зображення: The Metropolitan Museum of Art, Open Access Collection (Public Domain)

Цей скарабей є частиною серії пам'ятних скарабейів, виготовлених за часів правління Аменхотепа III. Він повідомляє про велику кількість левів, яких цар полонив або вбив під час своїх полювань протягом перших десяти років свого правління. Текст підкреслює не лише фізичну силу царя, але і його здатність контролювати диких тварин, що символізує його могутність і майстерність у полюванні. Полювання на левів було важливою частиною царської діяльності в Стародавньому Єгипті. Це не лише розвага, але й спосіб продемонструвати свою силу та відвагу. Леви, як символи дикої природи та сили, були важливими об'єктами для царських полювань, і їхнє вбивство було знаком величчя фараона. Цей скарабей також служив засобом пропаганди. Він був виготовлений у великій кількості та розповсюджувався серед еліти, храмів і, ймовірно, іноземних послів. Отже, Аменхотеп III використовував цей артефакт для поширення інформації про свої досягнення та підвищення свого авторитету серед підданих і союзників. Матеріальні характеристики скарабея, зокрема його виготовлення зі стеатиту та глазуровання, свідчать про високий рівень майстерності й централізовану організацію виробництва. Це також вказує на те, що виготовлення таких артефактів було частиною державної політики, спрямованої на зміцнення іміджу фараона та підтримку його влади. Використання скарабейів для фіксації подій, таких як полювання на левів, є прикладом того, як матеріальні об'єкти служили засобами комунікації та пропаганди у Стародавньому Єгипті. Вони допомагали фараону контролювати інформаційний простір і формувати образи, які підкреслювали його божественну владу та земну могутність. Отже, опис полювання набував релігійного змісту: кожен убитий лев – це не просто мисливський трофей, а й інструмент

утвердження влади фараона та достатньої могутності для порядку, сміливість протистояти Ісфет.

Третьою групою скарабейів є "Озеро Тії", що повідомляє про спорудження штучного озера біля палацу цариці у Фівах. Це добре ілюструє текст на скарабейі (рис. 3): *"Живий Гор, могутній бик, що сходить у правді. Дві Леді, що встановлюють закон і заспокоюють дві країни, Золотий Гор, великий силою, переможець азіатів, цар Верхнього та Нижнього Єгипту Неб-Маат-Ра, син Ра, Аменхотеп, принц Фів. Цариця Тія, нехай вона живе. Озеро, яке викопано в місті Джа-Ру-Ха, довжиною 3700 ліктів, шириною 600 ліктів. Його Величність святкував його відкриття на 16-й день третього місяця сезону повені, коли він був переправлений по ньому на своїй барці "Сяйво Атону".*

Рис. 3. Скарабей "Озеро Тії"
(The Metropolitan Museum of Art, інв. № 35.2.1,
Нью-Йорк, США).

Джерело зображення: The Metropolitan Museum of Art,
Open Access Collection (Public Domain)

Цей опис має подвійний зміст. З одного боку, він фіксує реальну будівельну подію, а з іншого, – ніби символізує ідею мирного процвітання, гармонію між царем, природою та божественним світом. У назві човна "Сяйво Атона" (Lichtheim, 1980, р. 210) уже відчувається ранній вияв тієї релігійної тенденції, яка згодом розгорнеться у культ Атона за Ехнатона, сина Аменхотепа III. Цей акт є прикладом того, як Аменхотеп III використовував великі інфраструктурні проекти для демонстрації своєї влади та відданості своїй дружині (Tyldesley, 2006, р. 60). Створення такого озера не лише забезпечувало водні ресурси для міста, але й слугувало символом процвітання та стабільності, яку приносила влада фараона. Барка "Сяйво Атону" мала символічне значення, оскільки "Атон" був сонячним диском, що уособлював бога сонця. Отже, подорож фараона по озеру на цій барці підкреслювала його божественний статус і зв'язок із богами. Матеріальні характеристики скарабея, зокрема його виготовлення зі стеатиту та глазурування, свідчать про високий рівень майстерності та централізовану організацію виробництва (Davies, 1992, р. 30). Це також вказує на те, що виготовлення таких артефактів було частиною державної політики, спрямованої на зміцнення іміджу фараона та підтримку його влади. Використання скарабейів для фіксації подій, таких як створення озера, є прикладом

того, як матеріальні об'єкти служили засобами комунікації та пропаганди в Стародавньому Єгипті. Вони давали змогу фараону контролювати інформаційний простір і формувати образи, які підкреслювали його божественну владу та земну могутність. Отже, скарабейі озера Тії стають не лише політичним повідомленням, а й свідченням ідеологічного зсуву в бік сонячного універсалізму.

Інша група скарабейів описує приїзд митаннійської принцеси, дочки царя Шуттарни II, до Єгипту. "Скарабейі Гілухепи" (рис. 4) розповідають: *"Живий Гор, могутній бик, що сходить у правді. Дві Леді, що встановлюють закон і заспокоюють дві країни, Золотий Гор, великий силою, переможець азіатів, цар Верхнього та Нижнього Єгипту Неб-Маат-Ра, син Ра, Аменхотеп, принц Фів. Цариця Тія, нехай вона живе. Гілухепі, дочка Шуттарни, царя Митанні, була привезена до Його Величності разом із 317 жінками з його палацу. Її Величність стала другою царицею після Великої Цариці Тії".*

Рис. 4. Скарабей Гілухепи
(British Museum, інв. № EA68507, Лондон,
Велика Британія).

Джерело зображення: The Trustees of the British Museum

Цей текст має яскраво виражений дипломатичний характер. Він не лише фіксує подію, а й демонструє міжнародний престиж Єгипту. Шлюб із Гілухепіою був частиною дипломатичної стратегії Аменхотепа III, спрямованої на зміцнення відносин із Митанні, потужною державою на північному сході від Єгипту. Такий союз не лише забезпечував політичну стабільність, але й підвищував престиж фараона серед інших правителів. Матеріальні характеристики скарабея, зокрема його виготовлення зі стеатиту та глазурування, свідчать про високий рівень майстерності та централізовану організацію виробництва. Це також вказує на те, що виготовлення таких артефактів було частиною державної політики, спрямованої на зміцнення іміджу фараона та підтримку його влади. Використання скарабейів для фіксації подій, таких як шлюб із Гілухепіою, є прикладом того, як матеріальні об'єкти служили засобами комунікації та пропаганди в Стародавньому Єгипті. Вони допомагали фараону контролювати інформаційний простір і формувати образи, що підкреслювали його божественну владу та земну могутність. Союз із Митанні, однією з головних держав Передньої Азії, подавався як вияв сили, миролюбності та привабливості фараона. Кількість служниць, згадана в тексті, навмисно гіперболізована, мала показати щедрість подарунків і багатство царя, для якого навіть іноземні царівни прагнуть стати частиною його дому (Kerrigan, 2009, р. 54).

Остання, рідкісна група, – "скарабей бика Апіса", – відображає релігійний аспект влади Аменхотепа III. Хоча їх збереглося небагато, тексти згадують народження священного бика в Мемфісі, що символізувало відродження життєвих сил держави. Ось один із прикладів (рис. 5.): *"Живий Гор, могутній бик, що сходить у правді. Дві Леді, що встановлюють закон і заспокоюють дві країни, Золотий Гор, великий силою, переможець чужинців, цар Верхнього та Нижнього Єгипту, Неб-Маат-Ра, син Ра, Аменхотеп, принц Фів. Великий бик Апіс народився у священному місті Мемфісі. Його Величність особисто оголосив дату народження та провів церемонію поклоніння. Усі жителі Фів та околиць святкували, і дари були принесені богам. Його Величність наказав спорудити храм на честь Апіса, щоб усі майбутні покоління пам'ятали цей день".*

Рис. 5. Скарабей "Полювання на бика Апіса" (Cleveland Museum of Art, інв. № 1984.36, Клівленд, США). Джерело зображення: Cleveland Museum of Art, Open Access Collection (Public Domain)

Цей скарабей є прикладом того, як Аменхотеп III використовував релігійні символи для підсилення своєї політичної позиції. Бика Апіса вважали втіленням божественного провидіння і символом сили та стабільності. Народження священного бика було подією не лише релігійною, а й політичного масштабу. Фараон підкреслював свою участь у церемонії, що демонструвало його близькість до богів і контроль над сакральним порядком. Матеріальне виготовлення скарабея з твердого каменю та його гравірування з великою увагою до деталей свідчить про централізовану організацію майстерень і про важливість цього артефакту як інструменту політичної комунікації. Скарабей був, по суті, носієм офіційної новини, що формувала уявлення про владу фараона та його відповідальність за підтримку Маат (Andrews, 1994, р. 50). Тут фараон постає не лише як миротворець чи мисливець, а як посередник між богами й людьми, який контролює ритми часу, життя і відновлення. З позиції політичного контексту, період правління Аменхотепа III характеризувався стабільністю та відсутністю значних воєн. У таких умовах релігійні й соціальні символи ставали основним інструментом зміцнення авторитету царя, демонстрації його ролі гаранта порядку та захисника країни. Народження бика Апіса і його прославлення

через скарабей давало фараону можливість одночасно консолідувати владу серед еліти та популяризувати ідею гармонійного правління для всього населення. Отже, скарабей Бика Апіса не лише повідомляв про релігійну подію, але й виконували роль "живих свідків" царської влади, що інтегрувала релігійні практики та державну політику. Їхня повторюваність і серійність створювали стабільне інформаційне поле, у якому образ Аменхотепа III як мудрого та могутнього правителя зміцнювався і уявно, і матеріально.

Усі ці типи скарабей мають спільну рису – вони не повідомляють про військові кампанії чи підкорення земель, а натомість описують події мирного характеру: шлюб, будівництво, дипломатію, культові явища. Це чіткий індикатор зміни політичної риторики XVIII династії. Єгипет вступає у фазу "ідеології миру" (Kozloff, 2012, р. 42), де цар не потребує демонстрації військової сили, бо саме існування гармонійного світу під його владою є доказом могутності. Отже, матеріальні та змістові характеристики пам'ятних скарабей відображають нову форму політичного мислення.

Такі результати наводять автора на виокремлення унікального використання скарабей і новаторство Аменхотепа III. Скарабей, священний жук, що уособлював сонячне відродження, ще з доби Середнього царства став одним із найпоширеніших символів у єгипетській культурі. Його образ використовували як амулет, печатку або елемент прикрас, що мав не лише декоративну, а й ритуальну функцію. За віруваннями єгиптян, жук-скарабей, який котить кулю гною, символізував бога Хепрі як ранковий вияв Ра, тобто сонце, що народжується наново щодня. Тому цей образ був тісно пов'язаний із циклами оновлення, безсмертя та відтворення космічного порядку Маат. У попередні століття скарабей оберігали власника, забезпечували йому захист у цьому світі та потойбіччі. Часто на них вирізьблювали короткі побажання, магічні формули або імена посадових осіб, що робило їх зручними носіями як сакрального, так й адміністративного змісту. Проте саме за Аменхотепа III (близько 1391–1352 рр. до н. е.) ця давня форма набула абсолютно нового звучання. Цар перетворив скарабея на інструмент політичної комунікації. Новаторство Аменхотепа III полягало в тому, що він використав добре знайому релігійну форму для поширення офіційної інформації. Пам'ятні скарабей, створені за його наказом, перестали бути просто амулетами. Вони стали носіями текстів, що фіксували конкретні події із життя царя, зокрема: дипломатичні шлюби, будівництво озера, полювання на левів. У цих текстах Аменхотеп III поставав не лише як володар, а як гарант порядку, чия діяльність підтримує Маат на землі. Така матеріальна монументальність посилювала їхню символічну вагу. Вони не були предметами масового користування: найімовірніше, поширювалися серед представників еліти, адміністрації та храмових кіл, а можливо, і надсилалися як дипломатичні дари іноземним дворам. Їхня серійність, стандартизованість формул і висока якість різьблення свідчать про те, що їх виготовляли у спеціально організованих царських майстернях, імовірно, у Мемфісі або Фівах. Отже, скарабей перетворюється на засіб офіційного повідомлення, у якому поєднуються текст, символ і предмет престижу. Аменхотеп III, очевидно, усвідомлював значення контролю над інформацією у державі, де грамотність була обмеженою, а візуальні та ритуальні форми комунікації відігравали ключову роль у зміцненні царської ідеології. Саме через такі матеріальні носії він створював новий формат взаємодії з елітою, у якому політичні меседжі закарбовува-

лися не на папірусі, а в камені, що забезпечувало їхню довговічність і сакральність (Davies, 1992, p. 35). Період правління Аменхотепа III – це час розквіту Єгипту, відносного миру й економічного добробуту. Після активних воєнних кампаній його попередників, новий цар міг дозволити собі зосередитися на дипломатії, будівництві та культі власної особи. Єгипет підтримував тісні зв'язки з Вавилонією, Мітанні, Хатті й іншими державами Близького Сходу, обмінювався дарами, а політичні шлюби ставали формою закріплення союзів (Dodson, & Hilton, 2004, p. 98). У такій ситуації скарабеї, що фіксували мирні досягнення, поставали своєрідними "документами стабільності". Використання цих предметів як носіїв текстів можна вважати однією з найцікавіших форм ідеологічного інструментарію Нового царства. Вони не просто розповідали про події, а перетворювали їх на історію, у якій царська діяльність постає як втілення гармонії та відновлення Маат. Саме в цьому полягає сутність інновації Аменхотепа III: він зробив зі скарабея не оберег, а слово, не талісман, а політичний маніфест.

Дискусія і висновки

Унаслідок проведеного дослідження пам'ятних скарабеїв Аменхотепа III вдалося встановити, що ці артефакти не лише слугували фіксацією окремих подій правління фараона, а й були інструментом системної політичної комунікації та формування офіційного образу царя серед еліти та населення країни (Breasted, 1906, p. 25). Аналіз текстів і матеріальних характеристик скарабеїв дали можливість з'ясувати, що їхнє тиражування було централізованим і координувалося із царськими майстернями в Мемфісі та Фівах. Завдяки цьому повідомлення про шлюбні союзи, полювання на левів, будівництво озера Тії чи дипломатичні контакти з Мітанні набували стабільної, формалізованої форми, що підкреслювала авторитет Аменхотепа III як політичного й релігійного центру держави. Особливу увагу варто звернути на те, що кожен тип скарабея мав власний сюжет і функцію. Наприклад, "шлюбні" скарабеї повідомляли про визнання Тії як Великої Цариці, що не лише констатувало факт союзу, а й легітимізувало позицію нової цариці в династичній системі та зміцнювало внутрішню стабільність. Текст таких скарабеїв стандартно містив титули фараона, опис події, оцінку її значення та підсумок "усе стало добрим", що символізувало гармонійне правління. Аналіз скарабеїв "Полювання на левів" і "Полювання на бика Апіса" свідчить про те, що влада Аменхотепа III наголошувала не тільки на особистій доблесті і фізичній силі, а й на контролі над релігійними та природними символами. Народження священного бика Апіса, зафіксоване на скарабеї, стало приводом для централізованої церемонії, участь у якій фараон здійснював особисто, демонструючи свою здатність підтримувати гармонію у державі та забезпечувати благополуччя підданих. Отже, скарабеї "Полювання на бика Апіса" поєднували релігійний сюжет із політичним посланням і слугували своєрідним "офіційним бюлетенем", доступним для провідних адміністраторів, жерців й іноземних послів. Дипломатичні скарабеї, як, наприклад, "Гілухепа", повідомляли про прибуття дочки царя Мітанні та встановлення міжнародного союзу через шлюб. Тут текст і символи виконували функцію демонстрації престижу фараона на міжнародній арені, засвідчуючи його здатність підтримувати мир і забезпечувати вигідні контакти зі східними сусідами (Blankenberg-van Delden, 1969, p. 18). Водночас такі скарабеї відображають зміну пріоритетів у політичній риториці: якщо раніше акцент робили на військових перемогах, то в епоху стабільного правління Аменхотепа III увага

зосереджувалася на гармонії, добробуті, дипломатичних досягненнях і ритуальних подіях.

Порівняльний аналіз текстів скарабеїв із храмовими написами та монументальними рельєфами дає можливість стверджувати, що скарабеї були частиною єдиної системи комунікації фараона, де повторювані формули, усталені титули (Leprohon, 2013, p. 7–8) та стандартизовані наративи утверджували образ царя як джерела стабільності, процвітання та божественної мудрості. Вони створювали своєрідну мережу "сигналів", що формували колективне уявлення про владу, поєднуючи матеріальний символ із текстовим повідомленням і сакральним підтекстом.

Отже, у процесі дослідження вдалося визначити кілька ключових моментів. По-перше, пам'ятні скарабеї слугували не лише записом фактів, а й інструментом системної політичної комунікації та пропаганди, що була зорієнтована на елітну аудиторію й дипломатичні кола. По-друге, їхнє тиражування та стандартизація текстів допомагали фараону контролювати пам'ять про свої дії та формувати образ своєї особи як божественної та непохитної влади. По-третє, скарабеї інтегрували політичну та релігійну сферу, демонструючи, що будь-яка дія фараона була частиною встановлення Маат, що додатково легітимізувало його владу у внутрішньому та зовнішньому контексті. Висновки підтверджують, що пам'ятні скарабеї Аменхотепа III є унікальним історичним джерелом, що дає можливість поєднати аналіз політичної, релігійної та дипломатичної діяльності фараона. Вони демонструють інноваційний підхід до комунікації, де текст, символ і матеріальний носій утворюють єдину мережу інформаційних сигналів, спрямованих на утвердження влади та стабільності держави. Водночас ці артефакти відкривають нові можливості для досліджень політичної історії Єгипту, зокрема у вивченні способів легітимації влади та ролі матеріальних об'єктів у формуванні колективної пам'яті.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Andrews, C. (1994). Amulets of ancient Egypt (Chapter 4: Scarabs for the living and funerary Scarabs, pp. 50–59). University of Texas Press.
- Blankenberg-van Delden, C. (1969). *The large commemorative scarabs of Amenhotep III. Documenta et Monumenta Orientis Antiqui*, 15. Leiden. E.J. Brill.
- Breasted, J. H. (1906). *Ancient records of Egypt: Historical documents from the earliest times to the Persian conquest* (Vol. 2). University of Chicago Press.
- Clayton, P. (1994). *Chronicle of the Pharaohs*. Thames & Hudson.
- Davies, B. G. (1992). *Egyptian historical records of the later Eighteenth Dynasty (Fascicle IV)*. Warminster: Aris & Phillips.
- Dodson, A., & Hilton, D. (2004). *The complete royal families of ancient Egypt*. Thames & Hudson.
- Fletcher, J. (2000). *Chronicle of a Pharaoh: The intimate life of Amenhotep III*. Oxford University Press.
- Kerrigan, M. (2009). *Tiy's Wedding Scarab*. In *The Ancients in Their Own Words* (pp. 54–55). Fall River, MA.
- Kozloff, A. P. (2012). *Amenhotep III: Egypt's radiant Pharaoh*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leprohon, R. J. (2013). *The great name: Ancient Egyptian royal titulary*. Atlanta: SBL Press.
- Lichtheim, M. (1980). *Ancient Egyptian literature: A book of readings: The Late Period*. University of California Press.
- O'Connor, D. B., & Cline, E. H. (2001). *The reign of Amenhotep III: Perspectives on his reign*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Petrie, W. M. F. (1917). *Scarabs and cylinders with names: Illustrated by the Egyptian collection in University College, London*. School of Archaeology in Egypt.
- Shaw, I. (2003). *The Oxford history of ancient Egypt* (New ed.). Oxford University Press.
- Tyldesley, J. (2006). *Chronicle of the Queens of Egypt*. Thames & Hudson.

References

- Andrews, C. (1994). Amulets of ancient Egypt (Chapter 4: Scarabs for the living and funerary Scarabs, pp. 50–59). University of Texas Press.
- Blankenberg-van Delden, C. (1969). *The large commemorative scarabs of Amenhotep III*. *Documenta et Monumenta Orientis Antiqui*, 15. Leiden. E.J. Brill.
- Breasted, J. H. (1906). *Ancient records of Egypt: Historical documents from the earliest times to the Persian conquest* (Vol. 2). University of Chicago Press.
- Clayton, P. (1994). *Chronicle of the Pharaohs*. Thames & Hudson.
- Davies, B. G. (1992). *Egyptian historical records of the later Eighteenth Dynasty (Fascicle IV)*. Warminster: Aris & Phillips.
- Dodson, A., & Hilton, D. (2004). *The complete royal families of ancient Egypt*. Thames & Hudson.
- Fletcher, J. (2000). *Chronicle of a Pharaoh: The intimate life of Amenhotep III*. Oxford University Press.
- Kerrigan, M. (2009). *Tiy's Wedding Scarab*. In *The Ancients in Their Own Words* (pp. 54–55). Fall River, MA.
- Kozloff, A. P. (2012). *Amenhotep III: Egypt's radiant Pharaoh*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leprohon, R. J. (2013). *The great name: Ancient Egyptian royal titulary*. Atlanta: SBL Press.
- Lichtheim, M. (1980). *Ancient Egyptian literature: A book of readings: The Late Period*. University of California Press.
- O'Connor, D. B., & Cline, E. H. (2001). *The reign of Amenhotep III: Perspectives on his reign*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Petrie, W. M. F. (1917). *Scarabs and cylinders with names: Illustrated by the Egyptian collection in University College, London*. School of Archaeology in Egypt.
- Shaw, I. (2003). *The Oxford history of ancient Egypt* (New ed.). Oxford University Press.
- Tyldesley, J. (2006). *Chronicle of the Queens of Egypt*. Thames & Hudson.

Отримано редакцією журналу / Received: 20.11.25
 Прорецензовано / Revised: 15.12.25
 Схвалено до друку / Accepted: 17.12.25

Natalia BONDARENKO, PhD Student, Assist.

ORCID ID: 0000-0003-3353-7659

e-mail: nataliyabondarenko97@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE COMMEMORATIVE SCARABS OF AMENHOTEP III AS A FORM OF POLITICAL COMMUNICATION

Background. This article focuses on the commemorative scarabs of Amenhotep III as a means of political communication and legitimization of power in Ancient Egypt. It examines how the pharaoh used these objects to transmit official information about his achievements, dynastic alliances, and peaceful initiatives, shaping the image of a stable and divine ruler. Scarabs functioned as "news carriers," allowing the monarchy to control the perception of power among the elite and the wider population.

Methods. The study employs a textual analysis of Ancient Egyptian inscriptions and their translation, prosopographical and comparative-historical analysis, as well as interdisciplinary approaches to assess the symbolic and communicative functions of the scarabs.

Results. Scarabs recorded key events of the reign, including the marriage to Queen Tiy, lion hunts, the construction of Lake Tiy, and diplomatic alliances. The inscriptions followed a standardized formula: royal titles, description of the event, assessment of the outcome, and summary, transforming historical events into sacred acts that legitimized the pharaoh's authority and emphasized state stability. They created a network of messages for the elite and foreign partners, highlighting the king's control over the state and peace.

Conclusions. Commemorative scarabs functioned as both religious-ideological texts and political messages, reinforcing the image of the pharaoh as a divine ruler. The study demonstrates the effectiveness of material culture as a tool of political communication and propaganda, opening perspectives for interdisciplinary research in the political history of Egypt.

Keywords: commemorative scarabs, Amenhotep III, political history, legitimization of power, Ancient Egypt, pharaoh, propaganda.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; або в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.